

Sermayenin dönemsel krizleri*

Mehmet İnanç Turan

Ekonomik bunalım (kriz), kapitalizmin yeniden üretim sürecinde bir kesinti, duraksamadır. Kapitalist üretim biçiminin kendini yeniden üretme olanaklarında ortaya çıkan tıkanıklık dönemine **bunalım** adını veriyoruz.

Bunalım, karışıklık ve yeniden-üretim sürecinin kesinti evresidir.¹

Bunalımda yeniden üretim sürecinin maddi temeli daralır. Dolayısıyla tüketim azalır. Yedek işsizler ordusu artar. Satılamayan bir meta kitlesi ortaya çıkar. Sermaye değer kaybederken, emek-gücü de saygınlığını kaybeder. Ticaret yavaşlar, pazarlar tıkanır, peşin para görünmez bir elbiseyle dolaşır. Kredi bulmak zorlaşır. Fabrikalar kapanır. Bankalar iflas eder. Kısacası, ekonomik yaşamın akan nehri kurur.

Kapitalizmin gelişim sürecinde küçük çaplı sanayi dalgalanmalarından

---

*Bu yazı Mehmet İnanç Turan'ın hazırlamakta olduğu *Büyümüş Marksizm* isimli çalışmasından alınmıştır.

¹ Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999, s. 484.

(konjoktürel dalgalanmalardan) ortaya çıkan ekonomik sorunlarla, periyodik krizleri birbirine karıştırmamak gerekir. Birincisi, yeniden üretim sürecinde sermaye birikiminin **niceliksel** sorunlarıdır. İkincisi ise sermaye birikiminin **niteliksel** bir sorunudur.

Periyodik bunalımlar, genellikle 8-10 yıllık aralarla kendini gösterir. 1816 yılından veya 1825 yılından bu yana defalarca ortaya çıkarak ve günümüzde de devam ederek kendini ispat eder.

Marksizmin, kapitalizmin periyodik bunalımlarına bakışıyla, ekonomi politiğin bakışı arasında uçurum vardır. Marx konuyu ele alış tarzıyla, ekonomi politiği eleştirerek aşar.

Bunalım olasılığı

Marksizm, **bunalım olasılığı** ile **fiili bunalım** arasında kesin bir ayırım yapar.

Bunalım olasılığı, bunalımın kapitalist üretim biçimi içinde hangi maddi temelden ürediğini, bunalımın önkoşullarını gösterir. Hangi koşulların bunalımı olanaklı kıldığını ifade eder. Bir benzetme yapacak olursak, bunalımın nasıl bir rahimden doğduğunu gösterir. Bir bebeğin doğmasını sağlayan maddi koşullar neyi anlatıyorsa, bunalım olasılığı da bunalımın doğmasının maddi koşullarını anlatır. Bunalım olasılığı, bunalıma gebe olabilme ihtimalidir. Fiili bunalım ise doğmuş bir bebektir.

Her bunalım olasılığından sürekli olarak bunalım doğmaz. Ancak belirli koşullarda bunalım olasılığı, bunalım doğurur. Nasıl ki, her devrimci durumdan devrim doğmazsa, her bunalım olasılığından da bunalım doğmaz.

Bunalım olasılığı birtakım etmenlerle birleşerek fiili bunalıma dönüşür. Bu açıdan bunalım olasılığını açıklayan nedenlerle, fiili bunalımı açıklayan nedenler özdeş değildir.

Bunalım olasılığını açıklayan bu faktörler, bunalımların fiilen oluşumunu hiçbir biçimde açıklamaz.²

Bunalım olasılığı, bunalımın ortaya çıkabilme ihtimalidir. Bunalım ise, ihtimalin gerçeğe dönüşmesidir. Bunalım olasılığı, bunalımın ana-babasıdır; bunalım ise onların çocuğudur.

Bunalım olasılığının maddi koşulları doğal olarak kapitalist üretim tarzının içindedir; onun üretim biçimi içerisindedir.

Kapitalizmin yeniden üretim sürecini hatırlamamız gerekiyor. Ama daha

---

2 A.g.y., s. 482.

önce **üretim** ile **dolaşım** (mübadele) arasındaki farkı devreye sokmamız gerekiyor.

Bunalım olasılığı, **hem üretim içindedir; hem de dolaşım alanı içindedir**. Ne var ki, bir üretim tarzını belirleyen genelde üretim olduğundan dolayı, bunalım olasılığının temel koşulları üretim içindedir. Üretimin her toplum biçimi için geçerli olduğunu biliyoruz. Bütün toplum biçimleri üretim yaptıkları için zorunlu olarak bunalım olasılığı taşımaz. Doğal felaketlerin (salgın hastalıkların, depremlerin, su baskınlarının, kuraklıklarının, vb.) üretici güçleri, üretim araçlarını tahrip etmesi ile kapitalizme özgü periyodik bunalımları birbirine karıştırmamız gerekir.

Tarihsel inceleme, kapitalizm öncesi toplumlarda periyodik bunalımların olmadığını gösterir. Ayrıca insanların piyasa için değil, kendileri için ürettiği toplumlarda bunalım gözükmez. Bunalım olasılığını yaratan, kapitalist üretim biçimidir.

İnsanların kendileri için ürettikleri durumda gerçekten bunalım yoktur. Ama kapitalist üretim de yoktur. Ya da eskiçağ insanların, kölelere yaptırdıkları üretimlerinde, her ne kadar bireysel üreticiler iflas ediyor idiyse bile, bunalım diye bir şeyi bildiklerini hiç duymuşluğumuz yok.³

Sermaye birikiminin hızlanması

Kapitalizmin yeniden üretim sürecinin, artı-değer üretme süreci olduğunu biliyoruz. Aynı zamanda bu sürecin **sermaye birikimi** olduğunu görmüştük. Genişlemiş yeniden üretim, elde edilen artı-değerin üretime yeniden yatırılarak sermaye birikimi yapılmasıdır. Kapitalizm kazandığı artı-değeri tekrar değişmeyen sermayeye (makinelere, yeni tekniğe, vb.) ve değişen sermayeye (işçilere) yatırarak sermaye birikimini genişletir.

Kapitalizm artı-değere ve dolayısıyla sermaye birikimine endeksli olduğu için, bunalım olasılığını burada ortaya çıkan köklü sorunlarda aramak gerekir. Büyüyen sermaye birikimi süreci bunalımlar için bir taban oluşturur.

Sermaye birikimi, değişen ve değişmeyen sermayeye yaptığı yatırımlarla üretim ve tüketimde talep yaratarak kendini genişletir. Sermayenin, sermaye birikimi yoluyla büyümesi onun yasasıdır. İşte, bu yasaya karşı çalışan bir etmen devreye girerse, kapitalizmin sermaye birikim süreci olağan rayından çıkar. Bu da bunalım olasılığı demektir. Sermaye birikiminin biçim değiştirme ihtiyacı (emek üretkenliğinde köklü yenilik yapma ihtiyacı) bunalımlara maddi zemin sağlar.

³ A.g.y., s. 483.

Tüm birikim süreci de (böylece) her şeyden önce, gelip genişleyen ölçekte üretime dayanmış olur; bu, bir yandan nüfusun doğal büyümesiyle uyumludur, ama bir yandan da bunalımlar sırasında ortaya çıkan olgular için işin özünden kaynaklanan bir taban oluşturur.⁴

***

Kapitalizm toplumun tüketim ihtiyacını karşılamak için üretim yapmaz; üretim için üretim yapar; artı-değer üretmek için üretim yapar; sermaye birikimi için üretim yapar. Ne var ki, sermayenin birikim koşulları sermayenin yeniden üretilmesinin başlangıç koşullarıyla aynıdır.

Sermaye birikiminde sorun çıkarsa, yeniden üretimde de sorun çıkar. Daha önceki bölümde gördük ki, kâr oranının düşme eğilimi yasası, sermaye birikimine eşlik eden yasadır. Sermaye birikiminin hızlanmasıyla, kâr oranında düşme eğilimi aynı yol boyunca el ele gider. Çünkü sermaye birikiminin hızlanması, emek üretkenliğini hızlandırır. Bunun anlamının sermayenin organik bileşiminin yükselmesi olduğunu görmüştük. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ise kâr oranında düşüş yaratır. Demek ki, kâr oranında düşme eğilimi ile sermaye birikiminin hızlanması özdeş deyimlerdir. Marx'ın vurguladığı gibi:

Kâr oranında bir düşme ve hızlandırılmış bir birikim, aynı sürecin yalnızca her ikisinin de üretkenliğindeki gelişmeyi yansıtması ölçüsünde farklı ifadeleridir.⁵

İşte, bunalım olasılığı kâr oranındaki düşme eğiliminde (aynı anlama gelmek üzere hızlandırılmış sermaye birikimi sürecinde) gizlidir. Sermayenin değerlendirme (sermayeye sermaye katarak genişleme) sürecinde karşılaşılan sorunlar bunalım olasılığı yaratır.

Bunalım olasılığının nasıl bunalıma dönüştüğünü ilerde ele alacağız. Şimdiden söylememiz gereken nokta şudur: Bunalım olasılığı, kâr oranındaki düşme eğilimiyle (hızlandırılmış sermaye birikimiyle) aynı anlama gelir.

Kâr oranının düşme eğilimi yasası veya sermaye birikiminin genişleme eğilimi, kapitalist üretim tarzında sürekli işleyen bir yasadır. Bu bunalım olasılığının maddi koşullarını ifade eder; ama bunalımın kendisini ifade etmez. Bu yasalar sürekli kendilerini duyurduklarına göre, sürekli bunalım

4 A.g.y., s. 473.

5 Karl Marx, *Kapital III*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997, s. 214.

olması gerekir. Marx i7in s6rekli kriz yoktur. Zaten bu nedenle bunalım olasılığı ile bunalımı iki farklı kategori olarak ele alır. Ayrıca bunalım olasılığı sadece üretim alanını kapsamaz; aynı zamanda dolaşım alanını, yani m6badele alanını da kapsar.

Üretimde anarşı

Yeniden üretim sürecinde, üretim araçları üreten sektörle (I. sektör), tüketim araçları üreten sektör (II. sektör) birbirinden ayrışmıştır. Kapitalizmin olağan işleyişı için, iki sektörün üretiminin birbiriyle orantılı gelişimi gerekir. Ama kapitalizmde üretim planlı değildir; bu iki sektörün ne kadar üretim yapacağına bilinçli biçimde karar verilemez. Bu nedenle kapitalizmin genişletilmiş yeniden üretim süreci anarşik yapıya sahiptir. İşte, üretimin bütün sektörlerini planlayan bütünsel yapı olmaması her zaman bunalım olasılığını içinde taşır. Dengenin bulunmasının rastlantı olması, bunalım olasılığı demektir.

Meta üretiminin, kapitalist üretimin genel biçimi olması gerçeği, burada paranın yalnız dolaşım aracı rolünü değil, para-sermaye rolünü de oynadığı, ve bu üretim biçimine özgü bazı normal değişim koşullarını ve dolayısıyla, ister basit ister genişletilmiş olsun yeniden-üretimin normal akışının koşullarını sağladığı anlamına gelir; bu koşullar, bu dengenin kendisinin, bu üretimin kendiliğinden niteliği yüzünden bir raslantı olduğu için, bu kadar çok anormal hareket koşulları, bu kadar çok bunalım olasılıkları haline gelir.⁶

Kapitalist üretimdeki anarşi-plansızlık onun özüne ait bir olgu olduğundan dolayı, bunalım olasılığının maddi temelini verir. Şüphesiz ki, filli bunalımın kendisini değil.

Üretimin orantılı yapılıp yapılmadığı (bir bunalıma yol açıp açmayacağı) ancak dolaşım alanında ortaya çıkar. Bu nedenle dolaşım alanını hesaba katmadan bunalım olasılığının bunalıma dönüşüp dönüşmeyeceğini bilemeyiz.

Sabit sermayenin manevi yıpranması

Kapitalizmin sabit sermayesi (işletme binaları, makineler, aletler, vb.) üretim sürecinde sürekli olarak yıpranır. Yıpranma hem maddidir, fiziksel yıpranmadır; hem de manevidir, yani teknolojik eskimedir. Bu nedenle belirli aralıklarla sabit sermayenin yenilenmesi gerekir. Manevi yıpranma ne-

⁶ Karl Marx, *Kapital II*, 7ev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1979, s. 524.

deniyle makinelerin zamanından önce değiştirilmesi gerekiyorsa (daha ileri teknolojiyi kullanmak için bir zorunluluk varsa) kapitalistin elindeki eski makineler bir anda hurda yığını haline gelecektir. Sabit sermaye değeri yitirecektir. Kâr oranlarının düştüğü bir ortamda sabit sermayenin yenilenme ihtiyacı ortaya çıktığı zaman çelişki daha fazla büyür. Emek üretkenliğini artırmak için sabit sermayeyi yenilemek zorundadır; ama kâr oranları düşmektedir. Sabit sermayenin belirli bir süre hareketsiz tutulması bunalım olasılığının maddi koşullarını hazırlar. Bunun diğer anlamı piyasada satılmayı bekleyen sabit sermayenin satılmaması demektir. Tıkanmış emek üretkenliğini aşma zorunluluğu yeni teknolojiyle mümkündür. Fakat kapitalist, kâr oranları düştüğü için bunu yapmaya gönüllü değildir.

Teknolojik devrimlerin hızlanması, sabit sermayenin manevi yıpranmadan dolayı ömrünün kısalması ve yenilenme zorunluluğu, bunalımların maddi önkoşullarını yavaşça hazırlar.

Sabit sermayenin gelişmesi bir yandan bu ömrü uzattığı halde, öte yandan da, bu ömür, kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle aynı şekilde devamlı olarak hız kazanan üretim araçlarındaki sürekli devrimler ile kısalır. Bu, üretim araçlarında bir değişiklik ve bunlar fiziki olarak tükenmeden çok önce manevî değer kaybı nedeniyle, sürekli yenilenmeleri zorunluluğunu getirir. Modern sanayiın temel dallarında bu yaşam-çevriminin ortalama on yıl olduğu varsayılabilir. Ne var ki, biz, burada, kesin rakamlar ile ilgili değiliz. Şu kadarı açıktır: bu süre içerisinde sermayenin sabit kısmı tarafından hareketsiz tutulduğu birkaç yılı kapsayan birbiriyle bağıntılı devirler çevrimi, devresel bunalımlara maddî bir temel sağlar.⁷

Teknolojik yenilenmeyi başaramayan firmalar rekabet savaşımı içinde bunalımla birlikte tahrip olacaktır. Sermayenin değersizleşmesinden başka bir şey değildir bu. Bunalımı incelerken bu konuyu ele alacağız.

Üretim ile dolaşımın birliği

Artı-değerin tamamının üretim alanı içinde üretildiğini, fakat dolaşım alanında artı-değerin metaların satılmasıyla gerçeklik kazandığını biliyoruz.

Dolaşım, satma ve satın alma alanıdır. Bu nedenle alım ve satım işlemleri, meta ile para arasındaki mübadele işlemleri dolaşım alanının içerisine girer. Dolaşım, sermayenin artı-değeri gerçekleştirmek zorunda olduğu piyasadır. Dolaşım, kapitalist üretimin zorunlu uğrağıdır ve üretimle birlikte

---

⁷ A.g.y., s. 198.

bütünsel bir sistem oluşturur.

Toplumsal sermaye açısından sermayenin dolaşım süreci sürekli genişleyen bir karakter taşır. Genişleyen yeniden üretim süreciyle, sermayenin genişleyen dolaşım süreci birbirini tamamlar. Eğer dolaşım alanında metalar satılamazsa artı-değer realize olamayacaktır. Sermaye tekrar yeniden üretim sürecine dönemeyecektir. İşte, metaların dolaşım alanında satılmama ihtimali bunalım olasılığını içinde taşır.

Demek ki, yeniden üretim süreci, üretim ve dolaşımın birliğini simgeler. **Bu birliğin bozulma olasılığı, bunalım olasılığına özdeştir.**

Bir bütün olarak dolaşım süreci ya da bir bütün olarak sermayenin yeniden-üretim süreci, sermayenin üretim evresinin ve dolaşım evresinin birliğidir, öyleki bu iki süreci ya da evreleri içerir. Soyut bunalım biçimi ya da olasılığının daha ileri aşamada gelişimi oradadır.⁸

Kapitalizmde eksik tüketim

Kapitalizm sınırsız biçimde üretim yapar. Amaç, üretimi artırarak üretim yapmaktır; üretim sürecini sürekli genişletip yenileyerek artı-değer üretmektir. Ne var ki, artı-değerin gerçekleşebilmesi için metaların satılması gerekir.

Metaları en başta kim satın alacaktır? Şüphesiz ki, tüketim araçları olan metaları öncelikle halk satın alır. Kapitalistler de yaşamlarını sürdürebilmek için bu tüketim araçlarını satın alırlar. Fakat tüketim araçlarının büyük kısmını geniş kitleler satın alırlar. Üretim araçlarını ise sadece kapitalistler satın alır; işçiler, halk, üretim araçları satın almazlar.

Kitlelerin satın alma gücü varsa, kitleler tüketim araçları satın alırlar ve tüketirler. İşçiler, memurlar, ücretleri kadar tüketim yapabilirler. Kitlelerin sınırlı tüketimi, tüketim mallarının bolca tüketimi önünde engeldir.

Kapitalist üretimin genişleme oranıyla, nüfusun çoğunluğunun (emekçilerin) tüketimlerini genişletme oranı aynı düzeyde değildir. Aradaki göreceli fark, emekçilerin tüketimine sınır konması demektir. Bolca tüketim başından engellenmiştir; geniş nüfus, eksik bir tüketime mahkûm edilmiştir. Böylece üretime katılanların, kendi ürettikleri ürünleri satın almalarına sınır getirilmiş olmaktadır.

Kapitalizm bol miktarda meta üretir. Emek üretkenliği yükseldikçe meta yığını ve çeşitleri genişler. Ama kapitalizm ürün üretmez; yani kitlelerin tüketimi için (sadece kullanım değeri için) üretim yapmaz. Toplumda yalnızca

⁸ A.g.y., s. 493.

ürün üretilseydi, bunlar tüketim için üretilmiş olacaktı. Ne var ki, kapitalizm meta üretir; metaları tüketmek için de para gerekir. Parası olmayanın metayı tüketmeye hakkı yoktur. Böylece emekçi kitleler için ortaya **eksik tüketim** çıkar. Eksik tüketim, emekçi kitlelerin alım gücünün sınırlı olması demektir.

Kitlelerin eksik tüketimle sınırlandırılması (yığınların tüketiminin eksik olması) tüm sınıflı toplumlar için geçerli bir olgudur. Dolayısıyla kapitalizm açısından da geçerlidir. İşte bu durum, bunalım olasılığını (bunalımın önkoşulunu) içinde taşır. Ancak bize bunalımın nedenini vermez. Kapitalizmde eksik tüketim sürekli; ama bunalım, eksik tüketimin görece olarak büyüdüğü periyodik bir devredir. Bu nedenle, eksik tüketimi bunalımın dolaysız nedeni olarak görmemek gerekir. Yığınların eksik tüketimi son tahlilde bunalım olasılığını besler, büyütür.

Yığınların eksik-tüketimi, sömürüye dayanan bütün toplum biçimlerinin, öyleyse kapitalist toplumun da, zorunlu bir koşuldur; ama yalnızca kapitalist üretim biçimi bunalımların bir önkoşuludur, ve bu işte uzun zamandan beri bilinen bir rol oynar; ama bunalımların bugünkü varlığının nedenlerini, bize geçmişteki yokluğunun nedenlerini açıkladığından daha çok açıklamaz.⁹

Bunalımlara, fiilî tüketim ya da fiilî tüketici azlığının neden olduğunu söylemek, boş bir yinelemeden başka bir şey değildir.¹⁰

Emekçilerin eksik tüketimini, bunalımının otomatik nedeni olarak görmek, kapitalizmde sürekli bunalım olduğunu söylemekten başka bir anlama gelmez. Eksik tüketim sürekli olduğuna göre, bunalımın da sürekli olması gerekir. Oysa dünya kapitalist sisteminin bunalımlarının periyodik olduğunu biliyoruz.

Ayrıca bu bakış açısı bunalım olasılığının temel kaynağının üretim içinde olduğunu atlamış olur. Eksik tüketim, dolaşım alanında ortaya çıkan bir bunalım olasılığıdır. Üretim alanında ortaya çıkan bunalım olasılığıyla birleşerek bunalıma nihai neden olur. Eğer toplum sadece kullanım değeri üretseydi (artı-değer için değil, kendisi için üretim yapsaydı) bunalım olmazdı.

Ama, görüldüğü gibi, üretime yatırılmış bulunan sermayenin yerine konması, geniş ölçüde, üretken olmayan sınıfların tüketim gücüne bağlı bulunuyor; oysa işçilerin tüketim gücü kısmen ücretler yasası ile, kısmen de, bunların

9 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1977, s. 453.

10 Marx, *Kapital II*, a.g.y., s. 435.

kapitalist sınıf tarafından kârlı bir biçimde çalıştırılabildiği sürece kullanılmaları olgusu ile sınırlıdır. Bütün gerçek bunalımların son nedeni, daima kapitalist üretimin üretici güçleri sanki yalnız toplumun mutlak tüketim gücü bu güçlerin sınırını teşkil edermişçesine geliştirme çabasına zıt olarak, kitlelerin yoksulluğu ve sınırlı tüketimidir.¹¹

***

İşçi ücretleri yükselirse, eksik tüketimin ortadan kalkacağını düşünen ekonomistler yanılgı içindedir. Sermayenin kendi özünden gelen bunalım olasılığını sıfıra indiren bu anlayışı Marksizm eleştirir.

Kapitalizmin gönenç-refah döneminde işçilerin ücretleri genel olarak yüksektir; fakat hem eksik tüketim devam eder; hem de bunalım olasılığı. Aslında bu görelî gönenç dönemleri bunalımların yavaş yavaş hazırlandığı dönemlerdir.

Bir kimse, eğer, işçi-sınıfının kendi ürününden çok küçük bir kısım aldığı, bundan daha büyük bir pay aldığı zaman ve dolayısıyla ücretleri yükselir yükselmez bu kötülüğe bir çare bulunacağını söyleyerek bu boş yinelemeye derin bir gerekçe görüntüsü vermeye kalkışırsa, bunalımların daima ücretlerin genellikle yükseldiği ve işçi-sınıfının, yıllık ürünün tüketime ayrılan kısmından daha büyük bir pay aldığı bir dönemde hazırlandığına işaret etmek yeterli olacaktır.¹²

Alım ve satımın birbirini karşılamaması

Genel olarak alım ve satımın birbiriyle buluşması gerekir. Ama kapitalizmde alım ile satımı otomatik olarak buluşturacak bir mekanizma yoktur. Alımların ve satımların birbirinden ayrılmaması, çelişkiye düşmemesi, üretimin arzı (sunumu) ile tüketimin (talebin) her seferinde denk düşmesi imkânsızdır.

Kapitalizm değiş-tokuş (takas) sistemi değildir; alım ve satım birbirinden ayrılmıştır. Alım ve satım, para sayesinde buluşur. **Alım ve satımın birbirini karşılamama olasılığı, bunalım olasılığıdır.** Eğer alım ve satım birbirini karşılırsa, bunalım olasılığı, bunalıma dönüşmez.

Eğer alım ve satım birbiriyle buluştuysa, o zaman bunalım olasılığı, yapılan varsayım çerçevesinde, ortadan kalkar.¹³

11 Marx, *Kapital III*, a.g.y., s. 429.

12 *Kapital II*, a.g.y., s. 435.

13 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 488.

Alım-satım bir arz-talep ilişkisidir. Arz-talep ilişkisi geniş anlamıyla üretim-tüketim ilişkisidir. Başka bir deyişle üretim-dolaşım ilişkisidir. Üretim-tüketim dengesinin bozulması, alım-satım dengesinin bozulmasıdır. İşte, üretilen malların değişik nedenlerden dolayı tüketilememesi bunalım olasılığını içinde taşır. Metalar satılabildiği sürece kapitalizm açısından her zaman işler yolundadır; ama satılamama olasılığı kapitalizmin üretim biçimi içindedir. Bu da bunalım olasılığıdır.

***

Alım ve satım çelişik bir birlik oluşturur. Bu çelişik birlik metaların **başkalaşımından** gelir. Metanın paraya, paranın metaya dönüşüm süreci (mübadele-dolaşım süreci) metaların başkalaşım sürecinden başka bir şey değildir. Meta-para-meta-para... devrelerinin toplamı metaların dolaşımını (başkalaşım sürecini) oluşturur. Alım-satım, metaların başkalaşım sürecidir.

Eğer alım-satım sürecinde bir parçalanma olursa, bunların arasındaki içsel bağın birliği kendini bir bunalım olarak duyurur. Alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi bunalıma işaretler. Ya da bunalım, bunların birliğe ihtiyacı olduğuna işaret eder, gösterir. Bu nedenle, meta başkalaşımını bunalım olasılığını içerir. Ama sadece bunalım olasılığını, bunalımın kendisini değil.

Demek ki bunalımın en soyut biçimi (ve dolayısıyla formel bunalım olasılığı) metanın başkalaşımının kendisidir.

(...)

Bunalım olasılığını (filî) bir bunalım haline dönüştüren etmenler, bu biçimin kendisinin içinde değildir; bu biçim, yalnızca bunalım için bir çerçevenin varolduğunu gösterir.¹⁴

Meta başkalaşımının içinde yer alan bunalım olasılığı (yani alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesi olasılığı) kapitalizm açısından sermayenin içinde mevcuttur; onun yeniden üretim sürecinde mevcuttur. Çünkü sermayenin üretim sürecinden başlayarak tekrar üretim sürecine yeniden dönmesi meta başkalaşımını geniş ölçüde varsayar; yani dolaşımı varsayar.

Sermayenin meta başkalaşımının gerçekleştiği dolaşım alanından geçmesi (artı-değerin realize edilebilmesi) zorunludur. Üretim süreci ile dolaşım süreci birbirinden koparsa, meta başkalaşımının zinciri de (alım-satım da) birbirinden kopar. Para bir yanda kalır, satılmayan meta diğer yanda kalır;

---

14 A.g.y., s. 489.

dolayısıyla metanın içindeki artı-değer kendini paraya dönüştüremez; yani realize olamaz. İşte, bu bunalım demektir.

Metanın basit başkalaşımında, görünür hale gelen bunalım olasılığı, (doğrudan) üretim süreci ile dolaşım sürecinin yollarının ayrılmasıyla bir kez daha varlığını ortaya koyar. Bu iki süreç birbiriyle yumuşak biçimde kaynaşmayıp da birbirinden bağımsız duruma gelir gelmez ise, bunalım işte oradadır.¹⁵

Ödeme aracı paranın bunalımdaki rolü

Bunalım olasılığını, alım ve satımın birbirinden ayrı düşme ihtimali yaratır. Bu, **birinci** bunalım olasılığıdır. **İkinci** bunalım olasılığı, paranın ödeme aracı işlevinden gelir. Gelişmiş kapitalizm için sermayenin dolaşım sürecini genişleten önemli bir faktör **kredidir**. Ödeme aracı olarak kullanılan vadeli değerli kâğıtlar (çekler, senetler vb.) zamanı gelince ödenmelidir. Kapitalizm kredi sistemiyle alım-satımı kâğıt üzerinde birleştirir. Eğer alıcılar zamanında ödemelerini gerçekleştirmezlerse kredi sistemi krize girer. Sermaye gelecekteki artı-değer üretimi için kredi vermiştir; ama artı-değer realize olmazsa kredi sistemi işleyemez; para, ödeme aracı işlevini yerine getiremez.

Demek ki, **paranın ödeme aracı işlevi (kredi sistemi) bunalım olasılığını içinde taşır**.

Paranın ödeme aracı işlevi kapitalizmde kredi sistemiyle güçlendirilmiştir; ama güçlülük aynı zamanda kapitalizmin kriz yaşadığı dönemlerde de zayıflık anlamını taşır. Paranın ödeme aracı olması, paranın varlığını koruduğu her toplum için bunalım olasılığı demektir. Fakat ödeme aracı olarak kredi, gelişmiş kapitalizm için daha fazla bunalım olasılığını içerir. Bunalım olasılığını, bunalıma dönüştürmekte kapitalizmi daha kırılgan bir temele oturtur.

Dolayısıyla, bunalımın ilk biçimi, metanın başkalaşımının kendisidir, alım ve satımın birbirinden ayrı düşmesidir.

İkinci biçimiyle bunalım, paranın ödeme aracı olarak işlevidir.¹⁶

Demek ki, kapitalizmdeki bunalım olasılığı, sermayenin başkalaşım sürecinden ortaya çıkar. Paranın iki işlevinden bunalım olasılığı ürer.

Birincisi, paranın **dolaşım aracı** işlevidir. Alım ve satımlarda para bu elbiseyi giyer. Alım ve satımın birbirinden ayrılma olasılığı, bunalım olası-

¹⁵ A.g.y., s. 487.

¹⁶ A.g.y., s. 490.

lığını yaratır.

İkincisi, paranın **ödeme aracı** işlevidir. Metalar, belirli bir zaman süresinde satılmalı, ödeme aracı olarak kullanılan kredinin karşılığı verilmelidir. Kredinin ödenmemesi, paranın ödeme aracı işlevini yerine getirememesi demektir. İşte bu, kredinin yarattığı bunalım olasılığıdır. Metaların vadeleri doluncaya kadar satılamaması, kredinin bir çok noktada ödenmemesi, bu ikinci bunalım olasılığının temelidir.

Eğer alım ve satım batağa saplanmazsa, dolayısıyla zor yoluyla çekidüzene sokulması gerekmezse –ve öte yandan, para ödeme aracı olarak, hak istemlerinin karşılıklı yerine getirildiği ve böylece, ödeme aracı olarak paranın özünde varolan çelişkinin ortaya çıkmadığı bir doğrultuda işlerse –ve dolayısıyla bunalımın bu iki soyut biçiminden hiçbiri gerçek olmazsa, bunalım ortaya çıkmaz. Alım ve satımlar birbirinden ayrılmadığı ve birbiriyle çatışmaya düşmediği, ya da ödeme aracı olarak paranın yapısında yer alan çelişkiler fiilen işlevsel hale gelmediği sürece hiçbir bunalım olamaz.¹⁷

Yukarıda bahsettiğimiz iki bunalım olasılığı biçimi arasında fark vardır. Birinci bunalım olasılığı biçimi, ikinci bunalım olasılığı biçimi varolmadan da mümkündür. Ama ikinci bunalım olasılığı, birinci bunalım olasılığı varolmadan mümkün değildir. Başka bir deyişle, alım-satımın ayrılmasının yaratacağı bunalım biçimi, kredi olmaksızın mümkündür. Ne var ki, kredinin yaratacağı bunalım olasılığı biçimi, alım-satım bunalım olasılığı biçimi olmadan mümkün değildir.

Bunlar bunalımın biçimsel olasılıklarıdır. Anılan ilk biçim, ikincisi olmaksızın olanaklıdır – yani bunalımlar, kredi olmaksızın, para ödeme aracı olarak hareket etmeksizin olanaklıdır. Ama ikinci biçim, birincisi olmaksızın olanaklı değildir – yani alımla satım ayrılmaksızın olanaklı değildir.¹⁸

Genel olarak diyebiliriz ki: **paranın kendisi bunalım olasılığını içinde taşır.**

Böyle dediğimiz zaman karşımıza bir sorun çıkar: Para, kapitalizmden önce de vardı; dolaşım aracı, hatta ödeme aracı olarak kullanıyordu. Peki, niçin o zaman periyodik bunalımlar ortaya çıkmıyordu?

Aslında bu soru, bunalım olasılığı ile bunalımın kendisini kesin sınırlarla ayırmak zorunda olduğumuzu gösterir. Paranın varlığı, bunalım olasılığını

¹⁷ A.g.y., s. 491.

¹⁸ A.g.y., s. 494.

gösterir; mutlaka bunalım olacağını göstermez. Ama bunalım, paranın varlığı olmadan meydana gelemez; yani paranın olmadığı bir toplumda bunalım ortaya çıkmaz. Marx'ın sözleriyle söylersek:

Bunalımların olması için para dolaşımı şarttır.¹⁹

Sürekli bunalım olasılığı – dönemsel bunalım

Para bir metadır. Sermaye de metadır. Meta, sermayenin en küçük hücresidir. Metanın başkalaşımı içinde yer alan bunalım olasılığı (alım-satımın birbirinden ayrı düşmesi olasılığı) bu nedenle sermayenin varlık yapısında gizlidir. Ne var ki, bunalım olasılığı ile bunalımın kendisi özdeş olmadığı için, sermayenin varoluşu bunalım olasılığına işaret eder; bunalımın çıkış nedenini göstermez. Sermayeyi yeniden üreten sürecin evreleri ne zaman çelişkiye düşerse, o zaman bunalım olasılığı bir bunalım yaratır. Aksini düşünmek, sermayenin sürekli bir bunalım yarattığını düşünmek demektir. Oysa kapitalizmin gelişim eğrisinde bunalım sürekli değil, periyodiktir. Bunalım olasılığı, kapitalizmin ömrüne eşittir. Kapitalizm yaşadığı sürece bu olasılığı bünyesinde taşır. Bunalım ise kapitalizmin belirli dönemlerini kapsar. Modern kapitalizmin tarihi göstermiştir ki, kapitalist üretim biçimi, ılımlı faaliyet-gönenç-aşırı üretim-bunalım-duraklama dönemlerinden geçerek yaşamını sürdürür. Bunalım-çöküntü-toparlanma-atılım birbirini izler:

Büyük sanayi in izlediği kendine özgü yol, yani (daha küçük dalgalanmalarla kesilen) on yıllık devresel dalgalanma, ortalama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta bir üretim, bunalım ve duraklama, yedek sanayi ordusunun ya da artı-nüfusun durmadan meydana gelmesine, bunun az ya da çok ölçüde emilmesine ve tekrar meydana gelmesine dayanır.²⁰

Bunalım olasılığı, bunalımla eşitlemek bu farklı dönemleri eşitlemeyi gerektirir. Marx'ın yaklaşımı bu değildir. Bunalımın somut nedenlerini **bunalım öncesi** koşulların üretim sürecinden ve onunla birleşen dolaşım sürecinden çıkarmak gerekir.

Bunalım olasılığı kapitalizmin içsel çelişkilerini gösterir. Bunalım ise burjuva üretimin çelişkilerin ortak olarak patlamasını. Ayrıca periyodik bunalımlar tek bir ülkeye özgü değil, dünya pazarına aittir. Dünya pazarının herhangi bir noktasında başlayan bunalım, tüm dünya pazarına yayılır. Bu

19 Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s.128.

20 Karl Marx, *Kapital I*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1986, s. 650.

patlamalar ara aradır, periyodiktir. Bunalım olasılığı ise süreklidir; çünkü metayı, parayı, meta üretimini, krediyi, vb. bağrında taşır.

Kıscacası metanın başkalaşım süreci, sermayenin başkalaşım süreci, bunalım olasılığını sürekli doğurur, yeniden yeniden üretir. Bu açıdan şimdiye kadar anlattığımız bunalım olasılığının nedenlerini, bunalımın nedeni olarak saymamak gerekir. Bunalım olasılığı, bunalımın ortaya çıkabileceği maddi koşulları (önkoşulları) gösterir. Ama kesinlikle bunalımın **dolaysız nedenlerini** göstermez.

Bunalımın genel olasılığı, sermayenin kendisinin biçimsel başkalaşımıdır, zamanda ve mekânda alımın ve satımın ayrılmasıdır. Ama bu asla bunalımın nedeni değildir. Çünkü bu, bunalımın en genel biçiminden başka bir şey değil, yani en genelleştirilmiş ifadeyle bunalımdır. Ama, bunalımın soyut biçiminin bunalım nedeni olduğu söylenemez. Eğer biri nedeninin ne olduğunu sorarsa, bunalımın soyut biçiminin, olabilirlik biçiminin, olasılıktan fiiliyatta neden dönüştüğünü bilmek istiyor demektir.²¹

Şimdi artık Marx'ın ortaya attığı soruyu kendimize sorabiliriz ve bunalımın kapitalist üretimin çelişkilerinin sıçrama noktasına daha yakından bakabiliriz.

Bunalım

Sermaye birikimi ile bunalım arasında dolayımlanmış diyalektik bir bağlantı vardır. Bunalım genişlemiş yeniden üretimin tıkanmasıdır; büyümüş sermaye birikiminin “bunalım” ile patlayarak, kendine yol açmak istemesidir. Aşırı sermaye birikimi (aşırı meta birikimi), bunalımı bir ürün olarak doğurur. Bunalım, aşırı sermaye birikimin sorunlarını şiddetle çözer. Alta yatan kırmızı çizgi, kâr oranının hızla düşmesidir.

Bunalım; genişlemiş yeniden üretimin birikmiş çelişkilerini burjuva yöntemle çözer, sermaye birikiminin biçimini yeniden kurar ve onun canlanma koşullarını hazırlar. Bunalım hem sermaye birikiminin sorunlarından dolayı patlar, hem de sorunları çözer.

Bunalım, kapitalist üretimin yoğunlaşmış çelişkilerinin geçici-şiddete dayanan çözümüdür. Bunalım kapitalizmin bünyesinde ortaya çıkan bir hastalıktır; ama aynı zamanda bu hastalığın ilacıdır.

Bunalımlar, daima, mevcut çelişkilerin ancak geçici ve zora dayanan çö-

---

²¹ *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 494.

zümleleridir. Bunlar, bir süre için bozulmuş dengeyi tekrar kuran şiddetli patlamalardır.²²

Yeniden üretim sürecinde ortaya çıkan bozukluk, bunalım eliyle kendini gösterir. Kapitalizmin özünde olan bunalım olasılıkları somut gerçeklik haline gelir. Bunalımın özelliği, bozukluğu gösterirken bir çözüm olarak kendini ortaya koymasındır. Bunalım kapitalist üretim açısından hem zorunluluktur, hem de bu zorunluluğun geçici olarak ortadan kaldırılmasıdır. Bunalım sayesinde sermaye kendi sınırlılığının duvarına çarpar, burjuva sistemin tüm çelişkileri şiddetle ortaya çıkar. Şiddetli biçimde de bunalım tarafından yeniden içsel düzenine sokulur.

Dünya ticaret bunalımları, burjuva ekonominin tüm çelişkilerinin gerçek yoğunlaşması ve zorla çekidüzene sokulması olarak görülmelidir.²³

***

Bunalım olasılıklarının bunalıma dönüşümünü anlamak için kâr oranının düşüş eğilimi yasasını baş köşeye oturtmak gerekir. Bir önceki bölümde ifade ettiğimiz üzere bu yasa, sermayenin nispi artı-değer üretimini yükseltmek amacıyla yeni üretim yöntemlerini geliştirmesi temeline dayanır. Canlı emek kullanımı (değişen sermaye) değişmeyen sermayeye (makine vb.) oranla azalır. Artı-değeri canlı emek yarattığından dolayı, canlı emeğin azalması kâr oranının düşmesi doğrultusunda bir eğilim yaratır.

Emek üretkenliğini artırmak için kullanılan teknoloji, değişmeyen sermaye öğelerinin yükselişi anlamına gelir; dolayısıyla sermayenin organik bileşimi de artmıştır. Sermaye kâr oranının düşüş eğilimini engellemek için artı-değer oranını yükseltmek zorundadır.

Öyle bir durum yaratılmıştır ki, emek üretkenliğini tekrar yükseltmek için yeni bir sermaye birikimi biçimi kendini dayatır. Emek üretkenliğini daha fazla artırmak eski sermaye birikimi biçimini köklü biçimde değiştirmeyi gerektirir. Eski sermayenin birikim biçimi (emek üretkenliği) artık tıkanmıştır; yeni bir teknoloji gerektirmektedir. Aşırı birikmiş sermayenin **değersizleşmeye** ihtiyacı vardır. Yani toplumsal sermayenin düşük üretkenliğe sahip kısmı piyasadan çekilmek zorundadır. Düşük üretkenliğe sahip sermaye tahrip edilmelidir; değersizleştirilmelidir. Kapitalist sistemin “sağlığına” kavuşması için sermayenin birbiriyle rekabet temelinde değersizleştirilmesi

²² *Kapital III*, a.g.y., s. 221.

²³ *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 489-490.

(sermayenin tahrip edilmesi) şarttır. Birikmiş ek sermayenin kendine yol açıp yer bulması için bir kriz zorunludur; kapitalizmin çelişkileri patlamaya hazır bir noktaya gelmiştir.

Peki, bu çatışma nasıl çözümlenir ve kapitalist üretimin 'sağlıklı' işlemesine uygun koşullar nasıl kurulur? Bu çözümün biçimi, çözümü tartışılan zıtlığın daha ortaya çıkışında belirmiş durumdadır. Çözüm, ek sermaye ΔS 'nin tüm değeri tutarında ya da en azından bir kısmı tutarında bir sermayenin çekilmesini ve hatta kısmen yok olmasını gerektirir. Bu çatışma açıklanırken gösterildiği gibi, uğranılan kayıp hiçbir zaman bireysel kapitalistler arasında eşit olarak dağılmayıp, bu dağılım daha çok rekabet savaşımı ile belirlenir ve sahip olunan özel avantajlar ya da daha önce elde olunan konumlara bağlı olarak çok farklı oranlarda bölünmüş olur, böylece, bir sermaye kullanılmaz durumda bırakılır, diğeri yok olur ve bir üçüncüsü nispeten az bir kayıpla kurtulur ya da geçici değer kaybına uğrar, vb...²⁴

Kâr oranı hızla düşmüştür. Bunalım patlamıştır. Büyük sermayeler ile küçük sermayeler arasında rekabet kızıdır. Bu savaşın sonunda zayıf sermayeler tahrip edilecek, büyük sermayeler kazanacaktır. Başka bir deyişle toplumsal sermaye zayıf sermayeleri değersizleştirerek, kendini değerli hale getirebilecek ortamı elde edecektir. Tıkanmış emek üretkenliğini yeni bir teknoloji ile açmanın, yeni bir sermaye birikimi biçimi yaratmanın koşullarını elde edecektir. Ortaya çıkmış bunalım şimdi ilaç rolünü oynayacak, sermaye yeniden yapılanacaktır.

Bir bunalım, daima geniş yeni yatırımların çıkış noktasını oluşturur. Bu nedenle, bir bütün olarak toplumun bakış açısından, bir sonraki devir çevrimine az çok yeni bir maddi temeli sağlarlar.²⁵

Aşırı sermaye birikimi (bu aynı zamanda sabit sermayenin yani makinelerin, hammaddelerin, vb. aşırı üretimi demektir) bunalım sayesinde toplumsal sermayenin zayıf kısmını değersizleştirerek ortadan kaldıracaktır. Bunalım, aşırı sermaye birikimine bir çözüm anlamı taşıyacaktır. Demek ki, aşırı sermaye birikiminin (kâr oranının düşmesinin) yarattığı bunalım, toplumsal sermayenin bir kısmını değersizleştirerek kendine bunalımdan çıkış yolunu açacaktır. **Sermayenin değersizleşmesi olmadan bunalımdan çıkılmaz.** Bunalım bütün boyutlarıyla yaşanacaktır, sermaye değersizleşecektir, yeni

²⁴ *Kapital III*, a.g.y., s. 224.

²⁵ *Kapital II*, a.g.y., s. 198.

bir sermaye biçimine koşullar hazırlanacaktır. Yeni bir üretkenlik düzeyi yaratılacaktır, sermayenin yeniden yapılanmasıyla bunalımdan çıkılacaktır. (Kapitalizm karşıtı güçlerin bunalımdan yararlanarak burjuva sistemi devirmediğini varsayıyoruz.)

Bunalım gelişme eğrisi

Şimdi bunalımdan önceki durumdan başlayarak bunalımın gelişme eğrisine daha yakından bakalım.

Kâr oranının düşmesi ile hızlandırılmış sermaye birikimi paralel giden iki süreçtir. Birbirini olumsuz anlamıyla etkilerler. Kâr oranı düşer, sermayenin elindeki artı-değeri yeniden sermaye birikimi için üretime yatırması geriler. Kâr oranının düştüğü bir ortama sermaye yatırım yapmak istemez. Aşırı sermaye birikimi vardır; ama sermayenin üretime yatırılmaması, piyasadaki değişmeyen sermayeye (makineler, hammaddeler, vb.) ve değişen sermayeye (emek-gücüne) olan toplam talebi azaltır. Bu durum **aşırı üretim** yapıldığını gösterir. Toplam talebin az olması, toplam üretimin fazla olduğunu gösterir; aşırı üretimi gösterir.

Aşırı üretim = aşırı meta yığını demektir.

Demek ki, piyasada satışı bekleyen metaların bolluğu söz konusudur. Ama talep azdır. Dolaşımdaki bu metalar satılamayacaktır; artı-değer realize edilemeyecektir. Başka bir deyişle, üretim ile dolaşım arasındaki bağ kopacaktır; alım-satım birleşmeyecek, birbirinden ayrılacaktır. İşte bu durum, bunalım olasılığını bunalıma dönüştürür.

Eğer bir metanın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman aralığı pek büyük ise ve satış ile satınalma arasındaki bölünme çok belirli hale gelmişse, aralarındaki iç bağ, yani bunların iç birliği, kendisini bir bunalım yaratarak ortaya koyar.²⁶

***

Bunalım olasılığının bunalıma dönüşümünü geciktiren bir etken olarak kredi sisteminden bahsetmek gerekir. Kredi, metalar satılmamasına rağmen dolaşım alanının canlılığını bir süre korur. Metaların içindeki artı-değerin gerçekleşmemesinin olumsuzluğunu geçici bir süre örter. Bu nedenle bunalımdan önce **kredi bolluğu (aşırı kredi)** tipik bir özellik olarak karşımıza çıkar.

²⁶ *Kapital I*, a.g.y., s. 129.

Yeniden-üretim süreci sürekli olduğu, ve dolayısıyla geriye akış güven altına alındığı sürece, bu kredi vardır ve genişler, ve genişlemesi, yeniden-üretim sürecinin kendisindeki genişlemeye dayanır.²⁷

Metaların daha fazla birikmesini aşırı kredi kolaylaştırır. Kredi, bunalımı geciktirdiği kadar, bunalımın patlamasının koşullarını hazırlar. Bir zaman sonra kredi çözüm olma niteliğini yitirir. **Aşırı kredi = aşırı hayali sermayedir.** Üretimden gelmeyen bu şişkinlik bunalımla patlar, finansal çöküş ortaya çıkar.

Belirli tarihlerde vadeleri dolan ödemeler zinciri, yüzlerce yerinden kopar. Karışıklık, sermaye ile birlikte gelişen kredi sistemindeki çökmeye daha da büyür ve, şiddetli, ağır bunalımlara, ani ve zoraki değer kayıplarına, yeniden-üretim sürecinde fiilî durgunluklara ve kesintilere ve böylece de yeniden-üretimde gerçek bir düşmeye yol açarlar.²⁸

Bunalımdan önce kredi bolluğu varken, bunalımla birlikte kredi kıtlığı ortaya çıkar. Herkes nakit ödeme yapılmasını ister. Bunalım öncesinde sermaye paraya tok gözüktür, bunalım sürecinde gerçek paraya aç gözüktür. Bunalım öncesinde kredi, gerçek paraya olan ihtiyacı kapatır. Ama bunalım başladıktan sonra sermaye kredi yerine hemen gerçek parayı koyar. Gerçek para açlığı = peşin ödemeye duyulan açlıktır. Bunalım zamanında “hayali para sermaye” bu nedenle azalır.

Bunalım öngününde, burjuvazi, bolluğun verdiği sarhoşlukla, kendine güven içersinde, parayı boş bir hayal ilân eder. Yalnızca meta paradır. Ama şimdi her yerde şu çılgılık: Yalnızca para metadır. Karacanın su peşinde koşması gibi, onun ruhu da para, o biricik servet peşinde nefes nefesedir.²⁹ Hayalî para-sermaye bunalım zamanlarında büyük ölçüde azalır.³⁰

***

Sermayenin organik bileşiminin artması, sermayenin birikiminin hızlanması demektir.

Her ikisi birlikte kâr oranında düşme eğilimini ifade eder. Sermaye birikiminin hızlanması kâr oranındaki düşmeyi hızlandırdığı gibi, sermayenin

²⁷ *Kapital III*, a.g.y., s. 428.

²⁸ *Kapital III*, a.g.y., s. 225.

²⁹ *Kapital I*, a.g.y., s. 152-153.

³⁰ *Kapital III*, a.g.y., s. 437.

yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini hızlandırır. Böylece sermaye birikimi kitle olarak büyür. Sermayenin yoğunlaşması belirli bir noktadan sonra kâr oranında yeni bir düşmeye yol açar.

Kapitalist sermaye birikimini sağlayan, üretilmiş artı-değer kitlesinin (ek sermayenin) yeniden üretim alanına yatırılmasıdır. (Değişmeyen ve değişen sermayenin meta piyasalarından satın alınmasıdır.) Nispi artı-emek zamanı (emek üretkenliği) daha fazla artırılmayacak kadar büyür büyümez, ek sermaye üretime yatırıldığında artı-değer kitlesini (kâr oranı düştüğünden dolayı) genişletemez. Bunun anlamı, daha fazla artı-değer elde etmek için üretime yatırılacak ek sermaye=0 gibi işlem görür. Buna **aşırı sermaye üretimi** diyoruz.

Sözelimi toplam sermaye S, ek sermaye EKS ise, S+EKS'nin, S kadar veya ondan az artı-değer üretmesi, aşırı sermaye üretimidir. Bu durum aynı zamanda ortalama kâr oranının düştüğünü gösterir. Böyle bir durumda ek sermaye üretime yatırılmadan atıl duruma geçecektir. Başka bir deyişle sermaye fazlası olarak bekletilecektir. Eski sermaye toplamı bir yanda, ek sermaye toplamı diğer yanda birleşmeden duracaktır. Ek sermayenin kullanılabilmesi için bir kısım faal sermayenin rekabet savaşımı yolu ile ortadan kaldırılması gerekir. Eski sermayenin fiili değer kaybı (değersizleşmesi) ancak sermayenin bir kısmının tahrip edilmesiyle olanaklıdır.

Bu değersizleşmeden sonra ek sermaye yeni bir üretkenlik düzeyiyle üretime yatırılacaktır. İşte bunalım bu durumu olumsuzundan çözecek, zayıf sermayenin değersizleşmesi yoluyla sermaye yeniden değer kazanacaktır.

***

Ek sermayenin üretime yatırılmaması, pazarda satış bekleyen değişmeyen ve değişen sermayenin aşırı birikmesi demektir. Sabit sermaye (makinelere, vb.) fazladan üretilmiştir, satılamamaktadır. İşçilere olan talep azalmıştır, nispi artı-nüfus (yedek sanayi ordusu) büyümüştür. Piyasa **aşırı meta üretiminin** olduğunu göstermektedir.

Sermayenin aşırı üretimi, sermayenin aşırı birikimi, metaların aşırı üretimi, aşırı nispi nüfus birbirini tamamlayan ifadelerdir.

Sermayenin aşırı birikimi (sermaye fazlalığı) = sermayenin aşırı üretimidir.

Aşırı sermaye üretimi = aşırı meta üretimidir.

Üstelik, sermaye, metalden oluştuğu için, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi demektir.³¹

³¹ *Kapital III*, a.g.y. , s. 227.

Devrimci Marksizm

Aşırı meta üretimi = aşırı meta bolluğu olduğundan dolayı, sermayenin elinde bol meta vardır; fakat bunları satamamaktadır. Bunalım = aşırı meta üretimidir. Ayrıca kredi kıtlığı vardır. Yatırılmış sanayi sermayesi atıl durumdadır. Üretken sermaye boldur, ama işlevlerini yerine getiremez. Bunalım süreci üretken sermayenin bol olduğu; ama atıl kaldığı süreçtir. Bunalım sırasında kredi kıtlığına karşın, işlevsiz kalmış üretken sermaye bolluğu vardır.

O sırada yatırılmış bulunan sermaye, yeniden-üretim süreci tıkandığı için, büyük kitleler halinde gerçekten atıl durumdadır. Fabrikalar kapanır, hammaddeler yığılır, son şeklini almış ürünler, metalar olarak piyasayı kaplar. İşte bu nedenle, bu gibi durumlarda, suç, üretken sermaye kıtlığına yüklemek son derece yanlıştır. Kısmen, normal ama geçici olarak küçülmüş ölçekte yeniden-üretim sürecine, ve kısmen de, felce uğramış tüketime oranla, üretken sermayedeki aşırı bolluk, asıl bu gibi zamanlarda sözkonusudur.³²

***

Sermayenin aşırı üretimi, sermayenin aşırı birikimidir. Bu tabloyu yedek sanayi ordusunun artışı (nispi nüfus artışı) tamamlar. Bir yanda sermaye fazlalığı vardır; ama kâr oranı düştüğü için kullanılmamaktadır. Diğer tarafta ise nispi aşırı nüfus beklemektedir. Bu durum bunalımın tipik görüntüsüdür. Birbirine zıt kutuplarda duran iki olgu bunalımla birleşir.

Bu sermaye fazlalığı, nispi bir aşırı-nüfus yaratan aynı nedenlerden ileri gelir ve bu yüzden, zıt kutuplarda buldukları halde –kullanılmayan sermaye bir kutupta, işsiz çalışan nüfus öteki kutupta– nispi aşırı-nüfusu tamamlayan bir olgudur.³³

Aşırı sermaye üretimi; üretim araçlarının, yaşam gereksinimlerinin (metaların) aşırı üretiminden başka bir şey değildir. Aşırı sermaye üretiminin, nispi artı nüfusla birleşmesi, meta bolluğunda emekçiler için “yokluk” anlamına gelir. İşçilerin ücretleri (alım güçleri) düşmüştür. Metalar boldur, ama yaşam gereçlerini satın almaya emekçilerin gücü yoktur. İşçiler buna rağmen ortalama ücretten daha aşağıya çalışmayı bunalım nedeniyle kabul ederler.

Üretimdeki durgunluk, işçi sınıfının bir kısmını işsiz bırakır ve böylece çalışan kısmını, ücretlerin ortalamasının altına düşmesine boyun eğecek bir duruma sokar.³⁴

32 A.g.y., s. 428.

33 A.g.y., s. 222.

34 A.g.y., s. 225.

Demek ki, aşırı sermaye üretiminin (aşırı sermaye birikiminin) aşırı meta üretiminin, nispi aşırı nüfusla birlikte görünmesi kapitalist üretim biçiminin bunalımı açısından çelişki sayılmaz; olağan bunalım görüntüsüdür. Emeğin üretkenliğini yükselten, meta kitlesini büyüten, sermaye birikimini hızlandıran ve kâr oranını düşüren koşullar, istihdam edilmeyen aşırı bir emekçiler nüfusunu da birlikte yaratır.

***

Emekçilerin yaşam gereçlerini tüketmesinin olanaklarının bunalımla birlikte daha fazla sınırlandırıldığı daha net açığa çıkar.

Aşırı-üretim dönemlerinde ulusun geniş bir bölümü (özellikle işçi sınıfı) şarap ve mobilya şöyle dursun, tahılı, ayakkabıyı, vb. çok daha az elde eder.³⁵

Daha önce ifade ettiğimiz gibi sermaye açısından aşırı sermaye birikimi vardır; fakat yatırımlar yavaşlamış veya durmuştur. Bu durum dolaşım alanında üretim araçlarının satılmadan yığılmasını sağlamıştır. Meta-sermaye, sabit sermaye dolaşım alanında birikmiştir; ama artı-değere dönüşmemektedir. Sanayi sermayesi boldur, ama işlevlerini yerine getirememektedir.

Yeniden-üretim sürecinde bir duraklama olur olmaz, sanayi sermayesinde aşırı bir bolluk görülür, ama işlevlerini yerine getiremeyecek bir biçim içerindedir. Muazzam miktarda sabit sermaye vardır, ama yeniden-üretim sürecindeki tıkanıklık nedeniyle çoğu kullanılmaz durumdadır.³⁶

Öte yandan dolaşım alanındaki yaşam gereçlerini satın alması gereken emekçiler, eksik tüketimin sınırlarına kapatılmıştır; satın alma güçleri azalmıştır. İhtiyaçlarını karşılamak için yeterli talep ortaya koyamazlar. Emekçilerin satın alma kapasitesindeki azlık, eksik tüketim yaratmaktadır. Zaten kapitalizm, eksik tüketim olgusunu içinde taşımaktadır. Marx'ın sözleriyle söylersek:

Nüfusun çoğunluğu, emekçi insanlar tüketimlerini çok dar sınırlar içinde genişletebildiklerine, emek talebi, her ne kadar mutlak olarak büyüyorsa da, kapitalizmin gelişimi ölçüsünde, görece olarak azaldığına göre, tüketim daha başından engellenmiştir.³⁷

35 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 486.

36 *Kapital III*, a.g.y., s. 428.

37 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 473.

Demek ki, dolaşım alanında hem üretim araçları açısından, hem yaşam gereçleri açısından bolluk olmasına karşın, yeterli tüketim yoktur. Bunun anlamı, üretim ile dolaşım alanı arasında birlik kopmuştur. İşte bunalım, bu birliğini kopmasını şiddetli bir patlamayla gösterecektir. Bunalım aslında bu birliğin kurulması gerektiğini hatırlatan bir bombadır. Ayrıca kapitalist üretimde alım-satım (arz-talep) arasındaki dengesizliğin yarattığı bunalım olasılığının şiddetle bunalıma dönüşmesidir. Kapitalist üretimin içinde gizlenmiş çelişki, bunalımla birlikte görünür hale gelir.

Eğer talep-arz ilişkisi daha geniş ve daha somut anlamında düşünülürse, üretim ve tüketim ilişkisini de içerir. Burada da bir kez daha, bu iki evrenin, bunalım sırasında varolan ve kendini cebri olarak ortaya koyan birliği, aynı iki evrenin ayrılığı ve karşıtlığının zıttı olarak görülmelidir; aynı derecede varolan ayrılık ve karşıtlık ayrıca burjuva üretimin tipik özelliğidir.³⁸

Bunalımlar, arz ile talebin dengelenmesinin rastlantı olduğunun, üretimin anarşik biçimde yapıldığının (üretimin orantılı biçimde yapılmadığının), kapitalizmin orantısızlığı sürekli içinde taşıdığıının belgesidir.

Bunalım, toplumsal üretim ile kapitalist temellük (kendine mal etme) arasındaki çelişkiyi de ortaya koyar. Bunalım bu çelişkinin patladığını; üretim biçiminin mübadele biçimine başkaldırdığını; üretici güçlerin üretim biçimine başkaldırdığını gösterir. Toplumun üretici güçlerinin hiçbir koşula bağlı olmadan özgürce gelişmesinin kapitalizm tarafından engellendiğini gösterir.

Bunalım ve dünya pazarı

Dünya pazarı bütün ulusal pazarları birleştirmiştir. Bir kapitalist ulusal pazar, diğer kapitalist ulusal pazara bağlanmıştır. Kredi sistemi ulusal pazarları birbirine daha yoğun biçimde bağlar. Dünya pazarının bir parçasında başlayan bunalımın aynı zamanda dünyanın diğer pazarlarına yayılması bu nedenledir. Periyodik (devresel) bunalımlar dünya çapında meydana gelir. Bunalım aslında dünya pazarının bunalımıdır; dünya kapitalizminin çelişkilerinin açığa çıkmasıdır.

Dünya pazarı bunalımlarında, burjuva üretimin bütün çelişkileri kolektif olarak patlak verir.³⁹

---

38 A.g.y., s. 485.

39 A.g.y., s. 512.

Marx 1857 bunalımından yola çıkarak periyodik krizlerin nasıl uluslararası nitelik taşıdığını, bu bunalımların aşırı üretim bunalımları olduğunu, bir ulusta başlayan çöküşün diğer uluslara hemen yayıldığını şu sözleriyle ortaya koyar:

1857’de, Birleşik Devletler’de bunalım patlak verdi. Bunu, İngiltere’den Amerika’ya bir altın akışı izledi. Ne var ki Amerika’daki balon patlar patlamaz, bu sefer de, bunalım İngiltere’de patlak verdi ve altın, Amerika’dan İngiltere’ye aktı. İngiltere ile Kıta Avrupası arasında da aynı şey oldu. Ödemeler dengesi, genel bunalım zamanlarında her ulus için, hiç değilse ticari bakımdan gelişmiş bir ulus için aleyhtedir, ama daima her ülke için, yayılım ateşi gibi, yani herbirine ödeme yapma sırası gelir gelmez, bu böyledir. Ve bir kez bunalım patlak verdi mi, örneğin İngiltere’deki gibi, bu, süreler dizisini, çok kısa dönemler halinde sıkıştırır. İşte o zaman bütün bu ulusların aynı zamanda aşırı-ihracat yaptıkları (yani aşırı-üretimde buldukları) ve aşırı-ithalat yaptıkları (yani, aşırı-ticaret yaptıkları), hepsinde fiyatların şiştiği, ve kredinin gereğinden fazla yayıldığı ortaya çıkar. Ve hepsinde aynı çöküş olur.”⁴⁰

Marx’ın daha *Kapital*’de ortaya koyduğu bu gerçek günümüzün periyodik krizleriyle her seferinde doğrulanır. Üstelik bugünkü kapitalizm Marx’ın zamanıyla kıyaslanmayacak ölçüde uluslararası karakter kazanmış, dünya pazarı büyümüştür. Uluslararası kredi sisteminin genişlemesi bunalımın dünya çapında yayılma olanaklarını daha fazla yükseltmiştir.

Bunalımın özeti

Marksist bunalım teorisini kabaca şöyle özetleyebiliriz: Kapitalist üretim biçimi bünyesinde sürekli olarak bunalım olasılığını üretir. Sermayenin üretim alanındaki değerlenme sürecinde karşılaştığı sorunlar, bunalımın asıl nedenidir. Dolaşım alanında artı-değerin realize olamaması, üretim ile dolaşım ilişkisini kopararak bunalımı ortaya çıkarır.

Bunalımın kökeninde kâr oranının düşme eğiliminin gerçeklik kazanarak, eğilimden bir somut olguya dönüşmesi yatar. Sermayenin organik bileşimi ile emek üretkenliği arasındaki ilişki, emek üretkenliğinin aleyhine döndüğü andan itibaren (emek üretkenliğinde bir tıkanıklığın oluşmasını sağladığı andan itibaren) kâr oranı düşer. Kazanılmış artı-değeri yeniden üretim sürecine yatırmada isteksizlik doğar. Sermaye üretimine yatırılmadan (ek değişmeyen ve değişen sermaye talebi yaratmadan) atıl duruma geçer. Bunun anlamı

⁴⁰ *Kapital III*, a.g.y., s. 436.

aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi, pazardan ek üretim araçları ve emek-gücü satın alınmaması demektir. Metalar pazarda birikir, aşırı üretim yapıldığı ortaya çıkar. Aşırı sermaye birikimi, aşırı sermaye üretimi, aşırı meta üretimi, aşırı kredi, aşırı nispi nüfus böylece yaratılmıştır. Zorunlu olarak bunalım patlak verir.

Yeniden-üretim aynı düzeyde yinelenemez. Sabit sermayenin bir parçası atıl kalır, işçilerin bir bölümü de kapı dışarı edilir. Kâr oranı düşer, değişmeyen sermayenin değişen sermayeye göre değeri artmış ve daha az değişen sermaye kullanılmıştır. Süreğen bir kâr oranına ve emek sömürüsüne temellen-dirilen sabit yüklenimler –faiz, rant– aynı kalır ve bir bölümü ödenemez. İşte bunalım.⁴¹

Bunalım, kâr oranının düşüşüne karşı kapitalist bünyenin verdiği tepkidir. Kâr oranını yükseltmek için bunalımdan geçilmesi zorunludur.

Bunalımdan çıkış yolu, toplumsal sermayenin bir kısmının değersizleşmesidir, yani tahrip olmasıdır. **Sermayenin değerlenmesi için değersizleşmesi bunalımdan çıkış koşuludur.** Bunalım sonrası (sermaye değersizleşerek değerlendirildikten sonrası) emek üretkenliğini yeni bir teknolojiyle yükseltmek, yeniden sermayeyi yapılandırmak olanaklı hale gelir. Gerekli emek ile artı-emek arasında orantı, kâr oranını tekrar yükselterek kurulur. Bunalımlar kapitalist üretim biçiminin çelişkilerinin yoğunlaşması olduğu kadar, bu çelişkilerin burjuva biçimiyle çözümüdür.

Ekonomi politiğe eleştiri

Bunalımların temelinde kâr oranının düşme eğilimi yasaının yattığını biliyoruz. Kâr oranının düşme eğilimini Adam Smith'in de kabul ettiğini gördük. Adam Smith'e göre kâr oranının düşme nedeni, sermayelerin kendi aralarındaki rekabetten dolayı aşırı sermaye birikimidir. Aşırı sermaye birikimi ile kâr oranı düşüşünün ortak eğilime bağlı olduğu da bir gerçektir.

Ne var ki, aşırı sermaye birikimi ve kâr oranının düşüşü **sürekli** değildir. Kapitalizm belirli bunalım dönemlerinde bu durumla karşı karşıya kalır. Kâr oranının düşüşü (aşırı sermaye birikimi) sürekli olsaydı, kapitalizm **sürekli bunalım** yaşardı. Oysa kapitalizmin bunalımsız dönemlerinin de olduğunu biliyoruz.

Adam Smith, aşırı sermaye birikimini - kâr oranının düşüşünü sürekli bir

---

41 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 495.

etki olarak alır. Bu değerlendirme gerçekçi değildir. Bu değerlendirme ister istemez sürekli bunalıma varır. Marx, Adam Smith'in yanlışlığını şu sözlerle ortaya koyar:

Adam Smith kâr oranındaki düşüşü sermayenin aşırı-fazlalığına, sermaye birikmesine bağlayarak açıklarken, sürekli bir etkiden söz etmektedir ve bu yanlıştır. Buna karşılık, sermayenin kısa süreli aşırı bolluğu, aşırı-üretim ve bunalımlar, farklı şeylerdir. Sürekli bunalımlar diye bir şey mevcut değildir.⁴²

***

James Mill (John Stuart Mill'in babası), arz ile talebin kapitalist üretim biçiminde özdeş olduğunu savunur. Yani üretimin sunduğu arz (metalar), dolaşım alanında taleple üst üste düşecektir; metalar mutlak bir zorunlulukla satılacaktır. Demek ki, her zaman alım-satım arasında bir denge olacaktır. Marx, James Mill'in bu görüşünü aktarır:

Bütün metalar için alıcı bulunmaması, hiçbir zaman mümkün değildir. Bir metaı satışa çıkararak bir kimse, karşılığında bir meta almak ister ve yalnızca satıcı olması dolayısıyla satın alıcıdır. Hep birlikte alındıklarında, bütün metaların alıcıları ve satıcıları, demek ki, metafizik bir zorunlulukla, denge halinde olmalıdırlar.⁴³

James Mill'e göre sermayenin üretim süreciyle, metaların gerçekleştiği (artı-değerin gerçekleştiği = metaların satıldığı) dolaşım süreci özdeşdir. Başka bir deyişle üretim ve tüketim özdeşdir. Dolayısıyla aşırı üretim olmaz; pazara sunulan her meta satılacaktır. Marx, James Mill'in bu görüşünü eleştirir. Marx'ın eleştirisinin önemi, bunalım olasılığının reddedilmesi üzerinedir. Eğer gerçekten James Mill'in görüşü doğru olsaydı, bunalım diye bir şey olmazdı. Oysa bunalımlar vardır ve alım-satımların birbirinden kopmasından (üretim ile dolaşım alanlarının birbirinden kopmasından = üretim ile tüketimin birbirinden ayrılmasından) dolayı gerçeklik kazanır.

***

J.B.Say da James Mill ile aynı görüştedir. Marx onu da aynı biçimde eleştirir. "Para" konusunda Marx'ın ekonomi politığe yönelttiği eleştiri temelinde Say yasasını (Mahreçler yasasını) ele almıştı. Bu yasanın en büyük

42 A.g.y., s. 477.

43 James Mill, Karl Marx'ın *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*'nin içinde, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1979, s. 128.

yanlışı, bunalım olasılığını tümüyle ortadan kaldırmasıdır. Aşırı üretim olasılığının reddedilmesidir. Marx, James Mill ve Say'ın görüşlerini şöyle özetler:

Ya da, örneğin Mill gibi, daha keskin bir usla (zavallı Say de onu taklit ediyor) şöyle deniyor: Arz ve talep özdeşdir, bu yüzden bunların birbirine uyması gerekir; çünkü arz, kendi niceliğine göre ölçülen bir taleptir.⁴⁴

Bunalım olasılığını dışlayan bu görüşü Marx “saçmalık” olarak niteler.

***

Ricardo kendi anlatım tarzıyla Say'ın yanlış görüşlerine ortak olur. Ricardo'ya göre, bir ülkede sermayenin yatırılamaması gibi bir durum olmaz. Sermaye kimsenin almayacağı bir malı üretmez; o nedenle satılacak mal üretimine baştan seçim yaparak yönelir. Dolayısıyla herhangi bir zaman içinde dolaşım alanında meta fazlası olmaz; yani aşırı üretim yapılmamış olur. Ricardo belli bir metadan fazla miktarda üretilmiş olabileceğini kabul eder; ama bütün metaların fazla biçimde üretilmiş olabileceğini reddeder. Bu tez de, aşırı üretimin her zaman yalnızca kısmi olabileceğini söylemek demektir. Marx, Ricardo'dan bu yanlış yaklaşımları aktarır:

Sermayenin nasıl kullanılacağı her zaman bir seçim meselesidir; ve o nedenle de herhangi bir zaman içinde, asla herhangi bir meta fazlası sözkonusu olamaz. (...)

Belli bir metadan çok fazla üretilmiş olabilir; pazarda o metadan o kadar çok bulunabilir ki, ona harcanan sermayeyi geri ödeyemeyebilir; ama böyle bir durum, tüm metalar için sözkonusu olamaz.⁴⁵

Ricardo'nun bu yaklaşım tarzı Say'ın yaklaşımının başka bir biçimidir. Eğer meta fazlası olmuyorsa, aşırı üretim de olmuyor demektir. Dolayısıyla bunalım da olmaz.

Ricardo'nun (Say'ın) varsayımı, metanın başkalaşım sürecini, alım-satımın birbirinden kopma ihtimalini dışarıda bırakır. Ricardo sanki kapitalist toplumu, alım-satımın birbirinden ayrılmadığı bir değiş-tokuş (takas) toplumu gibi düşünmektedir. Oysa kapitalist meta üretiminde metanın başkalaşım süreci (meta-para-meta-para...) alım ve satımı birbirinden ayırır; ancak para

44 Karl Marx, *Grundrisse I*, çev. Arif Gelen, Sol Yayınları, 1999, s. 312.

45 Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II*'nin içinde, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1999, s. 480.

ile onları birleştirir. Dünya pazarı bunalımının inkârına varan Ricardo'nun görüşünü Marx eleştirir:

Bu yalnızca kapitalist üretim öncesi zamana dönüş değildir, ama basit meta üretimini varolduğu zamandan da öncesine geri gidiştir; ve kapitalist üretimin ilk koşulunu yani ürünün bir meta olması ve dolayısıyla kendisini para olarak ifade etmesi ve başkalaşım sürecinden geçmesi koşulunu yadsıyarak, kapitalist üretimin en karmaşık olgusu –dünya pazarı bunalımı– yadsınmış oluyor.⁴⁶

Ricardo'nun, “ancak belli metalar fazla üretilmiş olabilir; ama hepsi fazla miktarda üretilmiş olamaz,” görüşünün hiçbir bilimsel dayanağı yoktur. Kapitalistler, tüketimi düşünerek üretim yapmadığına (sadece artı-değer için üretim yaptığına) göre metaların bol (aşırı) üretimini önleyecek bir mekanizma yoktur. Piyasa aşırı üretimi önlemez; eğer aşırı üretim olmuşsa sadece onu gösterir.

Metaların başkalaşım süreci aynı zamanda para sayesinde meta mba-delesinin (dolaşımının), birbirinden bağımsız-farklı zamanda ve mekânda, birbirinden ayrı iki harekete (alım-satım) bölünmesi demektir. Meta başkalaşımının genel içeriği alım-satımın birliği olduğu kadar, ayrılmasıdır. Bu nedenle meta bolluğu ihtimalini de içerir.

Metaların başkalaşımının genel doğası -ki alımın ve satımın birliğini olduğu kadar ayrılmasını da içerir- genel bir bolluk olasılığını dışlamak yerine, tam tersine **genel bir bolluk** olasılığını içerir.⁴⁷

Metaların başkalaşım süreci, aşırı meta üretim sürecini dıştalamadığına göre, bu süreç bunalım olasılığını içerir; çünkü alım ve satımı kapsayan iki evrenin birbirinden ayrılma-kopma olasılığını da içerir.

Demek ki, meta başkalaşımının basit biçimi bunalım olasılığını içerir dediğimiz zaman yalnızca, bu biçimde, esas olarak birbirini tamamlayıcı olan evrelerin ayrılması ve kesinti olasılığından söz etmiş oluyoruz.⁴⁸

İşte, Ricardo, meta başkalaşım sürecini anlamayarak (aşırı üretimi kabul etmeyerek veya aşırı üretimin ancak kısmi olacağını kabul ederek) bunalım

46 *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 482.

47 A.g.y., s. 485.

48 A.g.y., s. 488.

olasılığının üzerinden atlamış olur.

Ricardo dahil, aşırı üretimi kapitalizme yakıştıramayan tüm ekonomi politikçiler, burjuva üretimi, alım ile satım arasında herhangi bir ayırımın olmadığı bir üretim biçimi olarak görürler. Bunun diğer anlamı kapitalizmi, doğrudan takasa (değiş-tokuşa) dayanan bir toplum gibi algılamalarıdır. Oysa kapitalizm meta üretimi üzerinde yükselen meta (sermaye) dolaşımıyla işler. Kapitalizmde ticaret, takas değildir; bir metanın satıcısı, mutlaka aynı zamanda başka bir metanın alıcısı olmak zorunda değildir. Eğer kapitalizm takas sistemine dayansaydı, bunalım olasılığı da, bunalım da olmazdı.

***

Ricardo'nun, kapitalizmi bir "takas toplumu" gibi algılayarak aşırı üretimi (dolayısıyla bunalımı) yadsımasının kökü nerededir? Ricardo'nun paranın işlevini **yalnızca** mübadele aracı (dolaşım, değişim aracı) olarak sınırlandırmasında! Ricardo der ki:

Para yalnızca değişimi gerçekleştiren bir aracıdır.⁴⁹

Para sadece mübadele aracı değildir; aynı zamanda meta mübadelesini (meta başkalaşımını) zamanda ve mekânda birbirinden ayıran (alım ve satım olarak iki ayrı harekete bölen) bir aracıdır.

Para dolaşım aracı olarak alım ve satımı birbirinden ayırırken, ödeme aracı olarak değer ölçütü ve değeri gerçekleştirici olarak işlev görür. Meta sınırlı bir zamanda satılmazsa, para ödeme aracı işlevi göremez. Birçok alanda ortaya çıkan ödeme güçsüzlüğü bunalım olasılığıdır. Ricardo, paranın ödeme aracı işlevini unuttur; dolayısıyla bunalım olasılığını unuttur.

Ricardo, bir insanın ödeme yapmak için de satabileceğini ve bu gerekli satışların bunalımlarda çok önemli bir rol oynadığını unuttuyor.⁵⁰

***

Ricardo 1800-1815 arasında ortaya çıkan bunalımları kötü hasat sonucu tahıl fiyatlarının artmasına, kâğıt paranın değerinin düşürülmesine, koloni ürünlerinin değer yitirmesine bağlıyordu. 1815 yılı sonrasındaki bunalımları da kötü hasat yılına, tahıl darlığına, ticaret kanallarında ani değişikliklere

49 Ricardo, Karl Marx'ın *Artı-Değer Teorileri II* nin içinde, a.g.y., s. 481.

50 A.g.y., s. 483.

bağlıyordu. Ricardo periyodik bunalımları bilmiyordu.

Aslında Ricardo da üretim sürecinin kendisinden ileri gelen bunalımlar hakkında, dünya pazarının genel bunalımları hakkında hiçbir şey bilmiyordu.⁵¹

Ricardo'dan sonra gelen onun takipçileri, düzenli aralıklarla yinelenen bunalımları inkâr edemez oldular. Bu seferde ekonomi politiğe yeni bir görev düştü. Sermayenin aşırı bol olabileceğini ve bunun bunalıma neden olabileceğini kabul ettiler. Ne var ki, bu sefer de, sermayenin bolluğu ile aşırı üretim arasında bir fark icat ettiler. Ekonomi politikçilere göre sermaye bol olabilirdi; ama aşırı üretim olamazdı. Marx bu görüşleri eleştiriyordu:

Metaların aşırı-üretimi ifadesi yerine sermayenin aşırı-bolluğu ifadesi, eğer yalnızca belli bir olgunun varlığını ve zorunluluğunu adına A dendiği zaman kabul eden, ama adına B dendiği anda yadsıyan kaçamak bir ifade ya da bilinçsiz bir düşüncesizlik olmadığı ölçüde, gerçekte yalnızca olgunun kendisi konusunda değil, adı konusunda kuşku ve duraksamaları olduğunu gösterir.⁵²

Kapitalizmde pazar, üretimle birlikte genişler. Üretimin genişlemesini kabul edip, aşırı üretim olasılığını inkâr etmek bir çelişkidir. Bunalımı kabul edip, aşırı üretimi kabul etmemek bir çelişkidir.

Marksizm periyodik bunalımın olasılıklarının kapitalist üretim biçiminin özünde olduğunu göstererek ve ekonomi politiği aşarak geride bırakır. Klasik ekonomi politik periyodik bunalımlar teorisine sahip değildir. Oysa Marx'ta bunalımlar teorisinin bütün öncülleri mevcuttur. Marx'ın bunalım üzerine yazdığı özel bir kitap olmasa da!

---

51 Karl Marx, *Artı-Değer Teorileri II*, a.g.y., s. 478.

52 A.g.y., s. 479.